

čem pevném, po nějaké opoře, nějaké autoritě, třebaže to nebyla právě pevnost myšlenky, kterou získali. Jednota subjektivního a objektivního o sobě a pro sebe jsoucího dobra je *mravnost* a v ní došlo ke smíření v souladu s pojmem. Neboť je-li moralita formou vůle vůbec ze strany subjektivity, pak je mravnost nejen subjektivní formou a sebeurčením vůle, nýbrž i tím, aby jejím obsahem byl její pojem, totiž svoboda. To, co je právní, a to, co je morální, nemůže existovat samo o sobě a nositelem a základem obojího musí být to, co je mravní, neboť právu chybí moment subjektivity, který zase morálka má sama pro sebe, a tak nemají oba momenty samy o sobě skutečnost. Jenom nekonečno, idea, je skutečné; právo existuje jen jako větev celku, jako rostlina pnoucí se po o sobě a pro sebe pevném stromu.

TŘETÍ DÍL

MRAVNOST

§ 142

Mravnost je *idea svobody*, jakožto živoucí dobro, které má v sebevědomí své vědění, chtění a skrze jeho jednání svou skutečnost, tak jako má sebevědomí v mravním bytí svůj o sobě a pro sebe jsoucí základ a hybný účel, — *je to pojem svobody, který se stal jsoucím světem a přirozeností sebevědomí.*

§ 143

Protože tato jednota *pojmu* vůle a jeho jsoucna, jímž je zvláštní vůle, je vědění, je zde vědomí rozdílu těchto momentů ideje, ale je zde tak, že nyní je každý moment sám pro sebe totalitou ideje a má ideu za základ a obsah.

§ 144

α) Objektivní mravnost, která nastupuje na místo abstraktního dobra, je prostřednictvím subjektivity *jakožto nekonečné formy konkrétní* substancí. Ta klade proto v sobě *rozdíly*, které jsou takto určeny pojmem, a díky tomuto kladení rozdílů má to, co je mravní, pevný *obsah*, který je jako takový nutný a je nad subjektivní mínění a libost povznesenou existencí, o sobě a pro sebe jsoucí zákony a instituce.

Dodatek

V celku mravnosti existuje jak objektivní, tak subjektivní moment: oba jsou však pouze jejími formami. Dobro je zde sub-

stancí, to jest naplněním objektivního subjektivním. Zkoumáme-li mravnost z objektivního hlediska, lze říci, že mravný člověk je pro sebe nevědomý. V tomto smyslu zvěstuje Antigona, že nikdo neví, odkud pocházejí zákony: že jsou věčné. To znamená, že jsou o sobě a pro sebe jsoucím, z přirozenosti věci plynoucím určením. Avšak toto substanciálně má neméně také vědomí, třebaže tomuto vědomí přísluší vždy jen postavení jednoho momentu.

§ 145

Skutečnost, že to, co je mravní, je *systémem* těchto určení ideje, tvoří jeho *rozumnost*. Je to takto svoboda nebo o sobě a pro sebe jsoucí vůle jakožto objektivno, kruh nutnosti, jehož momenty jsou *mravní síly*, které řídí život individuí, a v nich jakožto svých akcencíích mají svou představu, jevící se podobu a skutečnost.

Dodatek

Jelikož mravní určení tvoří pojem svobody, jsou substancialitou nebo obecnou bytností individuí, jež ve vztahu k tomu představují jen něco akcenciálního. To, zda individuum existuje, je pro objektivní mravnost lhostejné; pouze ona je tím, co zůstává, a tou mocí, kterou je řízen život individuí. Mravnost proto byla národům představována jako věčná spravedlnost, jako o sobě a pro sebe jsoucí bohové, proti nimž marný shon individuí zůstává jen dmoucí se hrou.

§ 146

β) Substance je v tomto svém *skutečném sebevědomí* sebevědoucí a je tak objektem vědění. Pro subjekt mají mravní substance, její zákony a síly jednak jakožto předmět to postavení, že *jsou* v nejvyšším smyslu samostatnoti, — absolutní, nekonečně pevnější autoritou a mocí než bytí přírody.

Poznámka

Slunce, měsíc, hory, řeky, vůbec přírodní objekty, které nás obklopují, *jsou*, tyto objekty mají pro vědomí nejen tu autoritu, že *jsou*, nýbrž že mají také zvláštní povahu, kterou vědomí ponechává v platnosti a podle které se řídí ve svém chování vůči nim, ve svém zacházení s nimi a v jejich užití. Autorita mravních zákonů je nekonečně vyšší, protože věci přírody představují rozumnost jen zcela *vnějším* a *ojedinelým* způsobem, a skrývají ji pod formu nahodilosti.

§ 147

Jednak mravní substance, její zákony a síly nejsou pro subjekt ničím *cizím*, naopak subjekt o nich dává *svědectví ducha* jako o *své vlastní bytosti*, v níž má své *vědomí důstojnosti*, a žije v něm jakožto ve svém od sebe nerozlišeném elementu, — vztah, který je bezprostředně ještě identičtější než sama *víra* a *důvěra*.

Poznámka

Víra a důvěra náležejí začínající reflexi a předpokládají nějakou představu a rozdíl; — jako by např. bylo rozdílné věřit v pohanské náboženství a být pohanem. Onen vztah nebo spíše identita bez vztahu, v níž to, co je mravní, je skutečným životem sebevědomí, může ovšem přejít do vztahu víry a přesvědčení a do zprostředkování *další reflexi*, do nahlédnutí pomocí důvodů, které mohou vycházet také z nějakých zvláštních účelů, zájmů a ohledů, ze strachu nebo naděje nebo z dějinných předpokladů. Jejich *adekvátní poznání* však náleží myslícímu pojmu.

§ 148

Jakožto tato substanciální určení jsou mravní substance, její zákony a síly pro individuum, jež se od nich odlišuje jako subjektivno a to, co je v sobě neurčené, nebo jako to, co je zvláště určené,

a tím je ve vztahu k nim jako ke svému substanciálnímu, — *povinnostmi*, závaznými pro jeho vůli.

Poznámka

Etické učení o povinnostech, tj. jak je *objektivně*, nikoli jak může snad být pojímáno prázdňým principem morální subjektivity, jenž spíše nic neurčuje (§ 134), — představuje proto v tomto *třetím* díle následující systematické rozvinutí oboru mravní nutnosti. Odlišnost tohoto znázornění od formy učení o povinnostech spočívá jedině v tom, že v následujícím vyplynou mravní určení jako nutné vztahy, u nich se také setrvává a ke každému z nich nebude ještě připojena dodatečná věta: *toto určení je tedy pro člověka povinností*. — Učení o povinnostech, pokud není filosofickou vědou, bere svou látku z daných vztahů a ukazuje její souvislost s vlastními představami, všeobecně se vyskytujícími zásadami a myšlenkami, účely, puzeními, pocity atd. a může jako důvody připojit další následky každé povinnosti ve vztahu k jiným mravním vztahům, jakož i k blahu a k mínění. Imanentní a konsekventní učení o povinnostech však nemůže být ničím jiným než rozvinutím těch *vztahů*, které jsou prostřednictvím ideje svobody nutné, a proto *skutečné* v celém svém objemu, ve státě.

§ 149

Jako *omezení* se může závazná povinnost jevit jen vůči neurčené subjektivitě nebo abstraktní svobodě a vůči pudům přirozené vůle nebo morální vůle určující své neurčené dobro ze své libovůle. Individuum však má v povinnosti spíše své *osvobození*, zčásti od závislosti, ve které je v pouhém přírodním pudu, jakož i od stísněnosti, ve které je jako subjektivní zvláštnost v morálních reflexích povinování a tužby, zčásti od neurčené subjektivity, která nedospívá k jsoucnu a objektivní určenosti jednání a zůstává *v sobě* a jakožto neskutečnost. V povinnosti se individuum osvobozuje k substanciální svobodě.

Dodatek

Povinnost omezuje pouze libovůli subjektivity a střetává se pouze s abstraktním dobrem, které se řídí subjektivitou. Říkají-li lidé, že chtějí být svobodní, znamená to zprvu jen to, že chtějí být abstraktně svobodní, a každé určení a členění ve státě je považováno za omezení této svobody. Povinnost je potud nikoli omezením svobody, nýbrž pouze její abstrakce, to znamená ne-svobody: je dospěním k bytosti, získáním afirmativní svobody.

§ 150

Mravní, pokud se reflektuje v individuálním přírodou určeném charakteru jako takovém, je *ctnost*, která, pokud neukazuje nic jiného než jednoduchou přiměřenost individua povinnostem vztahů, k nimž náleží, je *početnost*.

Poznámka

Co musí člověk učinit, *jaké* jsou povinnosti, jež má splnit, aby byl ctnostný, to lze v mravním společenství lehce říci, — nemusí učinit nic jiného, než co je mu v jeho vztazích předznačeno, vysloveno a známo. Početnost je to obecné, jež od něho může být požadováno jednak právně, jednak mravně. Morálnímu stanovisku se však početnost snadno jeví jako něco podřadnějšího, nad něž musíme požadovat od sebe a od druhých ještě něco víc; neboť touha být něčím *zvláštním* se nespokojuje s tím, co je o sobě a pro sebe jsoucí a obecné; teprve ve *výjimce* nachází vědomí své zvláštnosti. — *Různé stránky* početnosti mohou být právě tak nazývány *ctnostmi*, protože jsou rovněž vlastnictvím *individua*, i když ne zvláštním ve srovnání s jinými individui. Řeči o ctnosti však snadno hraničí s prázdňou deklamací, protože se v nich hovoří jen o něčem abstraktním a neurčitém, právě tak se také taková řeč se svými důvody a znázorněními obrací k individuu jako k nějaké libovůli a subjektivní zálibě. Při daném mravním stavu, jehož vztahy jsou plně rozvinuty a uskutečněny, má *vlastní ctnost* své místo

a skutečnost jen v mimořádných okolnostech a kolizích; — v opravdových *kolizích*, neboť morální reflexe si může kolize všude vytvořit a dát si vědomí o něčem zvláštním a o přinesených *obětech*. V nevzdělaném stavu společnosti a společenství se proto vyskytuje více forma ctnosti jako takové, poněvadž zde je to, co je mravní, a jeho uskutečnění více individuální zálibou a zvláštní geniální přirozeností individua, tak například Řekové přisuzovali ctnost zvláště *Herkulovi*. Rovněž ve starých státech, protože v nich mravnost nedospěla k tomuto svobodnému systému samostatného rozvoje a objektivit, musela tento nedostatek nahradit zvláštní genialita individuí. — Učení o ctnostech, pokud není pouze učení o povinnostech, pokud tedy obsahuje to, co je v charakteru zvláštní a založené na přírodní určenosti, zde tedy bude *duchovním přírodopisem*.

Jelikož jsou ctnosti tím, co je mravní v užití na to, co je zvláštní, a podle této subjektivní stránky něčím neurčeným, nastupuje k jejich určení to, co je kvantitativní v onom více a méně; jejich zkoumání vede proto k jim protikladným nedostatkům nebo nepravostem jako u *Aristotela*, který proto určil zvláštní ctnost podle jejího správného smyslu jako střed mezi *příliš mnoho* a *příliš málo*. — Týž obsah, který nabývá formy *povinností* a potom *ctností*, má také, formu *pudrů* (§ 19 pozn.). Také jejich základem je týž obsah; ale protože v nich náleží ještě bezprostřední vůli a přirozenému počítku a není rozvinut k určení mravnosti, mají s obsahem povinností a ctností společný jen abstraktní předmět, který jakožto zbavený určení v sobě samém pro ně neobsahuje hranici dobra nebo zla, — neboli jsou *dobré* podle abstrakce pozitivna, a naopak *zlé* podle abstrakce negativna (§ 18).

Dodatek

Když člověk uskutečňuje ten nebo onen mravní čin, není proto ještě ctnostným, zaručeně je jím však tehdy, když tento způsob chování je stálým rysem jeho charakteru. Ctnost je více mravní virtuozitou, a jestliže se dnes nehovoří o ctnosti tolik jako dříve, je to proto, že mravnost již není tolik formou zvláštního individua. Hlavně Francouzi jsou tím národem, který mluví nejvíce o ctnosti,

poněvadž u nich je individuum více věcí vlastní zvláštnosti a přirozeného způsobu jednání. Naproti tomu Němci jsou více myslíci a u nich získává týž obsah formu obecnosti.

§ 151

Avšak v jednoduché *indentitě* se skutečností individuí se jeví to, co je mravní, jako jejich obecný způsob jednání, jako *mrav*, — zvyk toho, co je mravní, jako *druhá přirozenost*, jež je kladena na místo první pouze přirozené vůle a je pronikající duší, významem a skutečností svého jsoucna, je *duchem* živoucím a daným jako svět, duchem, jehož substance je tak teprve jakožto duch.

Dodatek

Jako má příroda své zákony, jako zvíře, stromy, slunce plní svůj zákon, tak je mrav to, co náleží duchu svobody. Čím právo a morálka ještě nejsou, tím je mrav, totiž duchem. Neboť v právu ještě není zvláštnost zvláštností pojmu, nýbrž jen přirozené vůle. Rovněž na stanovisku morality není sebevědomí ještě duchovním vědomím. Jde přitom jen o hodnotu subjektu v sobě samém, to znamená, že subjekt, jenž se určuje podle dobra oproti zlu, má ještě formu libovůle. Naproti tomu zde na mravním stanovisku je vůle vůlí ducha a má substanciální sobě odpovídající obsah. Pedagogika je umění činit lidi mravnými: pohlíží na člověka jako na přirozeného a ukazuje cestu k jeho znovuzrození, jak přeměnit jeho první přirozenost v druhou duchovní, takže se toto duchovní v něm stává *zvykem*. V něm mizí protiklad přirozené a subjektivní vůle, boj subjektu je zlomem, a potud patří k tomu, co je mravní, zvyk, tak jako patří také k filozofickému myšlení, protože toto vyžaduje, aby duch byl vzdělán tak, aby mohl čelit libovolným myšlenkám, a aby tyto myšlenky byly zlomeny a překonány, aby rozumné myšlení mělo volnou cestu. Člověk umírá také díky zvyku, to znamená, když se zcela zabydlel v životě, když se duchovně a fyzicky otupil a zmizel protiklad subjektivního vědomí a duchovní činnosti, neboť člověk je činný jen tehdy, pokud něčeho nedosáhl

a chce se produkovat a uplatňovat ve vztahu k tomuto nedosaženému. Když je toto dosaženo, mizí činnost a životnost a nezájem, který pak nastává, je duchovní a fyzickou smrtí.

§ 152

Mravní substancialita dospěla takovým způsobem ke svému právu a toto ke své *platnosti*, že v ní totiž zmizela svévolnost a vlastní svědomí jednotlivce, jež by bylo pro sebe a tvořilo by k ní protiklad, poněvadž mravní charakter ví nehybné obecno, jež je však ve svých určeních otevřeno skutečné rozumnosti, jako svůj hybný účel a svou důstojnost, jakož i veškerou existenci zvláštních účelů jako v něm založenou poznává a skutečně v něm má. Subjektivita je sama absolutní forma a existující skutečnost substance a odlišnost subjektu od ní jako od svého předmětu, účelu a moci je jen zároveň právě tak bezprostředně zmizevší rozdíl formy.

Poznámka

Subjektivita, která tvoří půdu existence pro pojem svobody (§ 106) a na morálním stanovisku se ještě odlišuje od tohoto svého pojmu, je v tom, co je mravní, pojmu adekvátní existencí tohoto mravního.

§ 153

Právo individuí na jejich subjektivní určení k svobodě má v tom, že náleží mravní skutečnosti, své naplnění, protože *jistota* jejich svobody má v takové objektivitě svou *pravdu* a ona individua v tom, co je mravní, mají *skutečně svou vlastní* bytnost, svou *vnitřní* obecnost (§ 147).

Poznámka

Na dotaz jednoho otce na nejlepší způsob, jak mravně vychovat svého syna, odpověděl jeden pythagorejec (je vkládána do úst i jiným): když z něho učiníš *občana státu s dobrými zákony*.

Dodatek

Pedagogické pokusy odpoutat člověka od obecného života současnosti a vychovávat ho na venkově (*Rousseau v Emilovi*), zůstaly marné, protože se nemůže podařit odcizit člověka zákonům světa. I když vzdělávání mládeže musí probíhat v ústraní, nelze se domnívat, že vůně duchovního světa nakonec nepronikne tímto ústraním a že síla světového ducha je příliš malá, aby se zmocnila těchto vzdálených částí. Teprve tím, že je občanem dobrého státu, dochází individuum svého práva.

§ 154

Právo individuí na jejich *zvláštnost* je rovněž obsaženo v mravní substancialitě, neboť zvláštnost je vnější způsob jevu, v němž to, co je mravní, existuje.

§ 155

V této identitě obecné a zvláštní vůle tedy spadá *povinnost* a *právo* vjedno a člověk má skrze to, co je mravní, potud práva, pokud má povinnosti, a povinnosti, pokud má práva. V abstraktním právu mám Já právo a druhý povinnost vůči němu — v oblasti morálky *má* být pouze právo mého vlastního vědění a chtění, jakož i mého blaha sjednoceno s povinnostmi a objektivní.

Dodatek

Otrok nemůže mít žádné povinnosti a jenom svobodný člověk je má. Kdyby na jedné straně byla všechna práva, na druhé všechny povinnosti, pak by se celek rozpadl, neboť pouze identita je tím základem, který zde máme postihnout.

§ 156

Mravní substance, jako obsahující pro sebe jsoucí sebevědomí v jednotě s jeho pojmem, je *skutečný duch* rodiny a národa.

Dodatek

To, co je mravní, není abstraktní jako dobro, nýbrž v intenzivním smyslu skutečné. Duch má skutečnost a její akcidence jsou individua. U toho, co je mravní, jsou proto možná vždy jen dvě hlediska, buď že se vychází ze substanciality, anebo se postupuje atomisticky a stoupá od jedinečného jako základu: toto druhé hledisko je bez ducha, protože vede jen ke skladbě, duch však není nic jedinečného, nýbrž jednota jedinečného a obecného.

§ 157

Pojem této ideje je pouze jakožto duch, jakožto něco vědoucího se a skutečného, jelikož je objektivací sebe sama, pohybem procházejícím formu svých momentů. Je proto:

A. bezprostřední nebo *přirozený* mravní duch; — *rodina*. Tato substancialita přechází do ztráty své jednoty, do rozdvojení a do stanoviska relativity a je tak

B. *občanská společnost*, spojení členů jakožto *samostatných jednotlivců* v proto *formální obecnosti* prostřednictvím jejich *potřeb* a *právního zřízení* jakožto prostředku bezpečnosti osob a vlastnictví a prostřednictvím *vnějšího pořádku* pro jejich zvláštní a společné zájmy, tento *vnější stát* se

C. ruší a usebírá do účelu a skutečnosti substanciálního obecná a tomuto obecně věnovaného veřejného života — *do státního zřízení*.

První oddíl

RODINA

§ 158

Rodina jakožto *bezprostřední substancialita* ducha má za své určení sebe *pocitující* jednotu ducha, *lásku*, je tedy smýšlením, to znamená mít sebevědomí jeho individuality *v této jednotě* jakožto o sobě a pro sebe jsoucí bytnosti, a aby v ní tato individualita nebyla osobou pro sebe, nýbrž *členem*.

Dodatek

Láska je jako taková vědomí mé jednoty s někým jiným, takže pro sebe nejsem izolován, ale získávám své sebevědomí jen tím, že se zřeknu svého bytí pro sebe, a tím, že vím o sobě jako o jednotě s druhým a druhého se mnou. Láska je však cit, to znamená mravnost v takové formě, jakou jí dává přirozenost; ve státě již není, protože zde jsme si vědomi jednoty, jež je zákonem, ve státě musí být obsah rozumný a musím o něm vědět. Prvním momentem lásky je, že nechci být samostatnou osobou pro sebe a že bych se cítil neúplný a nedokonalý, kdybych jí byl. Druhým momentem je to, že se získávám ve druhé osobě, že v ní mám platnost, a této zase ona dosahuje ve mně. Láska je tudíž nejmohutnější rozpor, který rozvažování nemůže vyřešit, protože neexistuje nic pevnějšího než tato punktualita sebevědomí, jež je negována, a kterou přece mám mít afirmativně. Láska je vytváření a rušení tohoto rozporu zároveň; jakožto rušení je láska mravní jednotou.

§ 159

Právo, které na základě rodinné jednoty přísluší *jednotlivci*, a to, co je zprvu jeho existencí v této jednotě samotné, vstupuje jen potud do *formy práva* jakožto abstraktního momentu *určité jednotlivosti*, pokud rodina přechází do zrušení a pokud se ti, kdož mají být členy, jak ve svém smýšlení, tak i ve skutečnosti nestanou samostatnými osobami; a to, co vytvářeli v rodině jako určitý moment, podržují nyní v odloučeném stavu, to znamená jen jako vnější stránky (majetek, alimentace, náklady na výchovu apod.).

Dodatek

Právo rodiny spočívá právě v tom, že její substancialita má mít jsoucno: je to tedy právo vůči tomu, co je vnější, a proti vystoupení z této jednoty. Avšak naproti tomu je láska citem, něčím subjektivním, proti kterému se jednota nemůže prosadit. Jestliže je tedy tato jednota vyžadována, může se prosadit jen ve vztahu k takovému věcem, jež jsou přirozeností vnější a jež nejsou podmiňovány citem.

§ 160

Rodina se uskutečňuje v těchto třech bodech:

- a) v podobě svého bezprostředního pojmu jako *manželství*,
- b) ve vnějším jsoucnu, to znamená ve *vlastnictví* a *jmění* a v péči o ně;
- c) ve *výchově* dětí a překonání rodiny.

A. Manželství

§ 161

Manželství, jež je *bezprostředním mravním vztahem*, obsahuje *jednak* moment *přirozeného* života, a přitom jakožto substanciální vztah obsahuje život v jeho totalitě, přesněji jako skutečnost *rodu*

a jeho procesu. (Viz Enzykl. der philos. Wiss. § 167 násl. a 288 násl.). Na druhé straně se ale v sebevědomí proměňuje pouze *vnitřní* neboli *o sobě* jsoucí, a právě proto ve své existenci jen vnější *jednota* přirozených pohlaví v *duchovní*, sebevědomou lásku.

Dodatek

Manželství je bytostně mravním vztahem. Dříve, a to převážně v přirozeném právu, bylo manželství chápáno jen z fyzické stránky, to znamená tím způsobem, jak je vytvářeno přírodou. Bylo na ně pohlíženo jen jako na pohlavní vztah a jakákoliv cesta ke zbývajícímu určení manželství zůstávala uzavřena. Právě tak nedomyšlené je chápat manželství pouze jako občanský kontrakt; je to představa, která se vyskytuje ještě u Kanta, kde o individuích smlouvá vzájemná libovůle a kde je manželství snižováno na formu vzájemné smluvní služby. Třetí představou, kterou rovněž musíme odmítnout, je ta představa, jež klade manželství pouze do lásky; neboť láska, která je citem, připouští v každém ohledu náhodnost, to znamená takovou podobu, kterou to, co je mravní, nesmí mít. Manželství tedy musíme určit tak, že je právně mravní láskou, čímž z něho vše pomíjející, náhodné a pouze subjektivní takové lásky mizí.

§ 162

Subjektivním východiskem manželství se může jednou jevit více *zvláštní náklonnost* obou osob, které vstupují do tohoto vztahu, jindy zase *péče* a rozhodnutí rodičů; objektivním východiskem však je svobodný souhlas obou osob právě k tomu, aby *vytvořily jednu osobu* a aby se zřekly své přirozené a jednotlivé osobnosti v této jednotě, jež je z této stránky sebeomezením, ale tím, že v ní získávají své substanciální sebevědomí, je právě tato jednota nabytím jejich svobody.

Poznámka

Vstup do stavu manželského je objektivním určením, a proto mravní povinností. To, jak je vnější východisko uzpůsobeno, je svou

přirozeností náhodné a závisí zejména na tom, jak je utvářena reflexe. Prvním extrémem je to, že počátek tvoří rozhodnutí dobře smýšlejících rodičů, a v osobách, jež se stanou určenými k tomu, aby byly navzájem spojeny láskou, vzniká náklonnost tím, že se jako k tomu určené poznají. Druhým extrémem je to, že se zprvu objeví náklonnost v osobách, v *těchto osobách* jakožto nekonečně partikularizovaných. — První extrém nebo to, co můžeme nazvat všeobecně cestou, kde počátkem je rozhodnutí k sňatku, mající za následek náklonnost, může být sám považován za mravnější cestu, neboť při skutečném sňatku je obojí spojeno. — V druhém extrému to je *nekonečně jedinečná zvláštnost*, která uplatňuje své pretenze a která souvisí se subjektivním principem moderního světa (viz § 124, Poznámka). — V moderních dramatech a jiných uměleckých zobrazeních, kde pohlavní láska tvoří základní zájem, je však element pronikající chladnosti, který v nich skutečně nacházíme, dováděn do náruživosti zobrazované vášně prostřednictvím celkové *nahodilosti*, která s tímto vším souvisí. Totiž prostřednictvím toho, že veškerý zájem je nám v těchto dramatech a zobrazeních předkládán jen jako spočívající na *těchto vášních*, což snad může mít pro *tyto vášně* nekonečnou důležitost, ale *o sobě* ji nemá.

Dodatek

U národů, kde ženské pohlaví je v malé úctě, disponují rodiče manželstvím podle své libovůle, aniž se individuí ptají, a tato tomu nevzdorují, protože pretenzi jedinečnost citu ještě nevytváří. Všeobecně dříve jde jen o muže a muži zase jde jen o ženu. V jiných poměrech mohou být určující ohledy na majetek, na konexe a politické účely. Zde mohou nastat velké necitlivosti tím, že z manželství je učiněn prostředek pro jiné účely. V moderních dobách je naproti tomu za jediné důležité považováno subjektivní východisko, *zamilovanost*. Zde si představujeme, že každý musí čekat na svou hodinu a že může věnovat svou lásku jen jednomu určitému individuu.

Mravnost manželství spočívá ve vědomí této jednoty, která je substanciálním účelem, a proto také v lásce, v důvěře a pospolitosti celé individuální existence, — v tomto smýšlení a skutečnosti je přirozený pud vymezován jako modalita přírodního momentu, a ten je určen tak, že je uhašen ve svém uspokojení. Zároveň se v tomto smýšlení vyzvedá duševní pouto *ve svém právu* jako něco substanciálního. Tedy jako něco, co je povzneseno nad nahodilost vášní a časové jedinečné libosti, jako to, co je *o sobě* nezrušitelné.

Poznámka

Bylo již poznamenáno (§ 75), že manželství není takovým vztahem, v němž je smlouva bytostným základem. Manželství totiž vychází ze smluvního stanoviska, tedy z osobnosti, jež je ve své jedinečnosti samostatná, *a zároveň je překonává*. Identifikace osobností, kterou se rodina stává *jednou osobou* a členové rodiny akcidencemi (substance je bytostně vztahem akcidence k sobě samé — viz Enzyklop. der philos. Wissensch. § 98, v 3. vyd. § 150), je mravní duch, jenž, — zbaven různorodé vnějškovosti, kterou má ve svém jsoucnu, tedy *v těchto* individuích a v zájmech jevu, určených mnoha způsoby a v čase, — byl ve vztahu k sobě povýšen na bytost představy a uctíván jako *penáty* atd. Tento duch tvoří vůbec to, v čem spočívá *religiózní* charakter manželství a rodiny, *pieta*. Oddělování božského, substanciálního od jeho jsoucna a fixování citu, jakož i vědomí duševní jednoty, mylně zvané *platonickou láskou*, je rovněž abstrakcí. Toto oddělování souvisí s mnišským názorem, který určuje moment přirozeného života jako něco naprosto *negativního*, a tím je tomuto momentu dáována nekonečná důležitost pro sebe.

Dodatek

Konkubinát se liší od manželství tím, že v prvním jde hlavně o uspokojení přírodního pudu, zatím co ve druhém je tento potlačen. V manželství se proto o přirozených záležitostech mluví bez červe-

nání, v nemanželských vztazích by vyvolaly pocit studu. Manželství má být také proto *o sobě* ctěno jako nezrušitelné; neboť jeho účel je mravní, to je takový, který stojí tak vysoko, že vše ostatní je proti němu bezmocné a jeví se jako jemu podřízené. Manželství nemá být narušováno vášní, neboť vášně je mu podřízena. Je ale nezrušitelné jen *o sobě*, neboť jak říká Kristus: Jen pro zatvrzelost jejich srdcí je jim dovoleno, aby se rozešli (Mat. 19,8; Mark. 10,5). Protože manželství obsahuje citový moment, není absolutní, nýbrž kolísající, a nese v sobě možnost zrušení. Zákonodárství ale musí tuto možnost co nejvíce ztížit a udržovat právo mravnosti proti libovůli.

§ 164

Tak jako obsahuje stipulace smlouvy pro sebe skutečný přechod vlastnictví (§ 79), tak také tvoří slavnostní prohlášení souhlasu k mravnímu manželskému svazku a jeho příslušné uznání a potvrzení rodinou a obcí — (že do tohoto procesu vstupuje také *církev*, je dalším určením, které zde nebudeme vysvětlovat) — formální *uzavření* a *skutečnost* manželství. Toto spojení je konstituováno jako mravní jen tak, že mu *předchází* tato ceremonie, která je uskutečněním *toho, co je substanciální*, prostřednictvím *znaku*, řeči, jež je nejduchovnějším jsoucnem duchovna (§ 78). Tím je smyslový moment, který přísluší přirozenému životu, vložen do mravního vztahu jako následek a akcidentalita, která přísluší vnějšímu jsoucnu mravního spojení, které může být vyčerpáno také jen ve vzájemné lásce a pomoci.

Poznámka

Ptáme-li se na to, co je *hlavním účelem* manželství, abychom z toho mohli čerpat nebo posoudit zákonná určení, pak tímto hlavním účelem rozumíme tu stránku jeho skutečnosti, která *předchází* ostatní jako podstatná. Žádná stránka však pro sebe netvoří celý objem jeho *o sobě* a pro sebe jsoucího obsahu, to jest mravnost, a proto může jedna nebo druhá stránka jeho existence chybět,

aniž by byla narušena podstata manželství. — Jestliže je obřad (uzavření manželství jako takové), jehož prostřednictvím je podstata tohoto spojení vyjadřována a *konstatována* jako mravnost, povznesená nad *nahodilost* citu a *zvláštní náklonnosti*, pojímán jako *vnější formalita* a tak zvané pouhé *měštanské přikázání*, pak kromě toho, že má snad smysl povznesenosti a osvědčenosti měštanského vztahu, nebo že je dokonce pouze pozitivní libovůli měštanského nebo církevního přikázání, nezůstává tomuto aktu nic. Měštanské nebo církevní přikázání je přirozenosti manželství nejen lhostejné, ale dokonce znesvěcuje smýšlení lásky a přiči se jako něco cizího niternosti tohoto spojení, jestliže mysl klade v souladu s tímto přikázáním důraz na toto formální uzavření a jestliže je toto považováno za podmínku, jež má předcházet vzájemné úplné oddanosti. Takové mínění, tím že má pretenzi dávat nejvyšší pojem svobody, nitřnosti a naplnění lásky, spíše popírá mravnost lásky, jakož i vyšší zábranu a potlačení pouhého přírodního pudu, jež už je přirozeným způsobem obsaženo ve *studu* a jež je určenějším duchovním vědomím vyzdviženo na *mravní čistotu* a *slušnost*. Přesněji je oním názorem zavrženo mravní určení, které spočívá v tom, že vědomí ze své přirozenosti a subjektivity dochází myšlenky substanciálního, a místo toho, aby si ještě stále vymíňovalo nahodilost a libovůli smyslové náklonnosti, odnímá svazku tuto libovůli a předává ji, zavazujíc se penátům, substancialitě, a snižuje smyslový moment na moment *podmíněný* jen pravdivostí a mravností tohoto vztahu a uznáním tohoto spojení jako mravního. — Je to právě smělost a ji podporující rozvažování, které není schopno pochopit spekulativní povahu substanciálního vztahu, jíž však odpovídá mravní nezkažená mysl, jakož i zákony křesťanských národů.

Dodatek

Že ceremonie uzavření manželství je zbytečná a formalita, kterou by bylo možno vynechat, protože láska je substancialita, a ztrácí dokonce tímto obřadem na hodnotě, vyslovil *Friedrich von Schlegel* v *Lucindě* a jeho pokračovatel (Schleiermacher) v *Dopisech* nezná-

mého (Lübeck a Lipsko 1800). Smyslové oddání je zde předkládáno jako nutné pro důkaz svobody a nitřnosti lásky, argumentace, která není cizí svůdníkům. O vztahu muže a ženy je třeba poznamenat, že dívka ve smyslovém oddání pozbývá počestnosti. Není tomu tak u muže, který má kromě rodiny ještě jiné pole své mravní činnosti. Určení dívky spočívá bytostně jen v manželském vztahu, je tedy žádoucí, aby láska obdržela podobu manželství, a aby rozdílné momenty, které v lásce jsou, dostaly svůj skutečně rozumný vzájemný vztah.

§ 165

Přirozená určenost obou pohlaví získává svou rozumností *intelektuální* a *mravní* význam. Tento význam je určen rozdílem, do kterého se dirimuje mravní substancialita jakožto pojem sám o sobě, aby z něho získala svůj život jakožto konkrétní jednotu.

§ 166

První je proto ono duchovní, které se rozdvouje do pro sebe jsoucí osobní samostatnosti a do vědění a chtění *svobodné obecnosti*, ono sebevědomí chápající myšlenky a chtění objektivního konečného účelu; — *druhé* je to duchovní, které se udržuje v jednotě jako vědění a chtění substanciality ve formě konkrétní *jednotlivosti* a *citu*; — první je ve vztahu k vnějšku mocné a konající; druhé je pasivní a subjektivní. Muž má proto svůj skutečný substanciální život ve státě, ve vědě apod., a jinak v boji a práci s vnějším světem a se sebou samým. Svou jednotu se sebou tedy dobude jen ze svého rozdělení, a klidné nahlížení na tuto jednotu a citovou subjektivní mravnost má v rodině, v níž má žena své substanciální určení a v této *pietě* své mravní smýšlení.

Poznámka

V jednom z nejvznešenějších znázornění piety, v Sofoklově *Antigoně*, je proto pieta vyjádřena především jako zákon ženy a znázorněna jako zákon cítící subjektivní substanciality, nitřnosti,

která ještě nedosahuje svého úplného uskutečnění, jako zákon starých bohů, podzemí, jako zákon, o němž nikdo neví, odkud přišel. Pieta je zde v protikladu k zjevnému zákonu jakožto zákonu státu. Jde zde o nejvyšší mravní, a tudíž o nejvyšší tragický protiklad, který je individualizován v ženském a mužském živlu; srv. *Fenomenologie ducha*, str. 302 a násl.

Dodatek

Ženy sice mohou být vzdělané, ale pro vyšší vědy, filosofii a pro jisté produkce umění, jež vyžadují obecnost, uzpůsobeny nejsou. Ženy mohou mít nápady, vkus a půvab, ale ono ideální nemají. Rozdíl mezi mužem a ženou je takový jako mezi zvířetem a rostlinou. Zvíře odpovídá více charakteru muže, rostlina více charakteru ženy; neboť ona je více klidným rozvíjením, jehož principem je neurčitější jednotu citu. Stojí-li žena v čele vlády, pak je stát v nebezpečí; neboť nejednají podle požadavků obecného, nýbrž podle náhodné náklonnosti a mínění. Vzdělání žen se uskutečňuje, těžko však říci jak, jakoby prostřednictvím atmosféry představy, více prostřednictvím života než získáváním znalostí, zatím co muž své postavení získává jen vymožeností myšlenky a prostřednictvím mnoha technických snah.

§ 167

Manželství je bytostně *monogamií*, protože se do tohoto vztahu vkládá a tomuto vztahu oddává osoba, která je bezprostřední vylučující *jednotlivostí*. Pravda a *nitřnost* (*subjektivní* forma *substanciality*) tohoto vztahu vzniká vzájemným *neděleným* oddáním osoby. Tato dosahuje svého práva, to znamená být si vědoma sebe samé *ve druhém*, jen tehdy, jestliže je druhý také osobou, tj. atomární jednotlivostí v této identitě.

Poznámka

Manželství, a bytostně monogamie, je jedním z absolutních principů, na nichž spočívá mravnost nějakého společenství. Za-

ložení manželství se proto uvádí jako jeden z momentů božského a heroického základání států.

§ 168

Protože jde dále o osobnost obou pohlaví, z jejichž *svobodného oddání* vzniká manželství, a protože je tato osobnost nekonečně vlastní sama sobě, nemusí být manželství uzavíráno uvnitř již *přirozeně-identického* kruhu, který se zná a je důvěrný ve všech jednotlivostech. V takovém kruhu, v němž individua nejsou osobnostmi, která je ve vztahu k jiným sama sobě zvláštní. Manželství se proto musí spíše utvářet z různých rodin a z osobnosti, která je původně rozdílná. Manželství mezi *pokrevními příbuznými* se proto přičí pojmu, pro který je manželství mravním jednáním svobody a ne spojením bezprostřední přirozenosti a jejích pudů, a proto se přičí také skutečnému přirozenému citu.

Poznámka

Díváme-li se na manželství samo jako na takové, jež není založeno v *přirozeném právu*, nýbrž pouze v přirozeném pohlavním pudu, a díváme-li se na ně jako na svévolnou smlouvu a rovněž uvádíme-li pro monogamii vnější důvody dokonce fyzického poměru určitého množství mužů a žen, a právě tak, uvádíme-li pro zákaz manželství mezi pokrevními příbuznými jen temné důvody: pak základem tohoto názoru je obvyklá představa nějakého přírodního stavu a přirozenosti práva, jde tedy o nenaplněnou přítomnost pojmu rozumnosti a svobody.

Dodatek

Manželství mezi pokrevními příbuznými odporuje v první řadě už pocitu studu, ale vytanutí této věci na mysl je v pojmu té věci ospravedlněno tím, že je provázeno zhrozením. Co už je totiž spojeno, nemůže být spojeno teprve manželstvím. Už pouze z přírodního vztahu je známo, že páření v jedné rodině zvířat plodí

slabší jedince, neboť to, co se má spojit, musí být něco předtím odloučeného. Síla plození, jakož i ducha, je tím větší, čím větší jsou protiklady, jimiž se tato opět tvoří. Důvěrnost, známost a zvyk společného konání nemají být už před manželstvím, mají být v manželství teprve nalezeny. A toto nalézání má o to větší hodnotu, čím je bohatší a čím více má složek.

§ 169

Rodina má jakožto osoba svou vnější realitu ve *vlastnictví*, a v něm jen jako ve *jmění* má jsoucno své substantiální osobnosti.

B. Jmění rodiny

§ 170

Rodina nejen že má vlastnictví, nýbrž pro rodinu jakožto *obecnou a trvající* osobu nastává potřeba a určení *stálé a zajištěné* držby *jmění*. Svévolný moment zvláštní potřeby *pouhého jednotlivce* v abstraktním vlastnictví a sobeckost žádosti se zde mění v péči o něco *společného* a získávání prostředků pro něco *společného*, tedy v něco *mravního*.

Poznámka

Zavedení pevného vlastnictví se objevuje ve spojitosti se zavedením manželství v pověstech o zakládání států nebo alespoň mravního společenského života. — V čem ostatně toto jmění spočívá a jaký je skutečný způsob jeho upevňování, to vyplyne ve sféře občanské společnosti.

§ 171

Zastupování rodiny jakožto právní osoby vůči druhým náleží mužům jakožto její hlavě. Dále mu především přísluší získávání

prostředků mimo rodinu, péče o uspokojování jejích potřeb, jakož i spravování rodinného jmění a disponování s ním. Rodinné jmění je společným vlastnictvím, takže žádný člen rodiny nemá zvláštní vlastnictví, každý však má své právo na to, co je společné. Toto právo a ono disponování, jež přísluší hlavě rodiny, se však mohou dostat do kolize, protože to, co je v rodině u mravního smýšlení ještě bezprostřední (§ 158), je otevřeno ozvláštnění a nahodilosti.

§ 172

Manželstvím se konstituuje *nová rodina*, která je něčím pro sebe *samostatným* vůči *rodům* nebo domům, z nichž vzešla; základem svazku s těmito rody nebo domy je pokrevní příbuzenství, základem nové rodiny je však mravní láska. Vlastnictví individua se nachází, proto rovněž v bytostné spojitosti s jeho manželským vztahem a pouze ve vzdálenější s jeho rodem nebo domem.

Poznámka

Manželské smlouvy, je-li v nich obsaženo omezení společného jmění manželů, ustanovení o právní ochraně ženy apod., mají potud smysl, že mají na zřeteli případ rozloučení manželství přirozenou smrtí, rozvodem apod., a jsou tak tedy opatřeními, jimiž se rozděleným členům v takovém případě zachovává jejich podíl na tom, co je společné.

Dodatek

V mnoha zákonodárstvích je zachován širší rozsah rodiny a tento širší rozsah rodiny je považován za bytostné pouto, zatím co druhé pouto, pouto každé speciální rodiny, je naproti tomu považováno za méně důležité. Tak například v starším římském právu žena, která vstoupí do nepevného manželství, je v bližším vztahu ke svým příbuzným než ke svým dětem a svému manželovi, v dobách feudálního práva zase činilo zachování *splendor familiae* nutným, aby k ní byli počítáni jen členové mužského pohlaví a aby celek rodiny byl pokládán za to, co je hlavní, zatím co nově utvořená

rodina naproti tomu ustoupila na druhé místo. Přesto je každá nová rodina něčím bytostnějším než širší souvislost pokrevního příbuzenství a manželé a děti tvoří vlastní jádro, v protikladu k tomu, co se v jistém smyslu také nazývá rodinou. Majetkový vztah individuí proto musí mít bytostnější souvislost s manželstvím než s širším pokrevním příbuzenstvím.

C. Výchova dětí a zrušení rodiny

§ 173

V dětech se stává *jednota* manželství, která jakožto substantiální je jen *niterností* a *smýšlením*, avšak jakožto existující je oddělená v obou subjektech, jakožto *jednota sama, pro sebe jsoucí existencí a předmětem*, který tyto subjekty milují jako svou lásku, jako své substantiální jsoucno. — Podle přirozené stránky se zde předpokládá *bezprostředně* daných osob — jakožto rodičů — stává *výsledkem*, postup, který ústí do nekonečného progresu plodících se a předpokládajících se pokolení, — je to způsob, jakým jednoduchý duch penátů ztělesňuje v konečné přirozenosti svou existenci jakžto rod.

Dodatek

Mezi mužem a ženou ještě není vztah lásky objektivní; neboť přestože je cit substantiální jednotou, nemá tato jednota ještě předmětnost. Tu získávají rodiče teprve ve svých dětech, v nichž mají před sebou celek spojení. Matka miluje v dítěti manžela, manžel v něm miluje manželku; oba v něm mají před sebou svou lásku. Zatím co ve jmění je jednota jenom ve vnější věci, v dětech je jednota v něčem duchovním, v němž rodiče jsou milováni a jež milují.

§ 174

Děti mají právo být *živeny* a *vychovávány* ze společného rodinného jmění. Právo rodičů na *služby* dětí jakožto služby se zakládá v tom

a omezuje na to, co je společné péči o rodinu vůbec. Právě tak se právo rodičů nad *libovůli* dětí určuje účelem udržet je v kázni a vychovat je k ní. Účel trestů není spravedlnost jako taková, nýbrž je subjektivní, morální povahy, zastrašením ještě v přirozenosti vězí svobody a pozvednutím toho, co je obecné, do jejich vědomí a jejich vůle.

Dodatek

To, co má člověk být, nemá v instinktu, nýbrž to musí teprve získat. Na tom se zakládá právo dítěte na výchovu. Stejně je to s národy pod patriarchálními vládami: zde dostávají lidé potraviny ze skladů a nejsou považováni za samostatné a plnoleté. Služby, které smějí být požadovány od dětí, proto mohou mít jen účel výchovy a vztahovat se na ni: služby se nesmějí stát něčím pro sebe, neboť nejnemravnější vztah vůbec je vztah k dětem jako k otrokům. Jedním z hlavních momentů výchovy je kázeň, která má ten smysl, že láme svéhlavost dítěte, aby se vymýtilo to, co je pouze smyslové a přírodní. Zde si nelze myslet, že vystačíme pouze s laskavostí; neboť právě bezprostřední vůle jedná podle bezprostředních nápadů a choutek, nikoli podle důvodů a představ. Jestliže dětem uvedeme důvody, ponecháme na nich, zda je uznají, a necháváme tak všechno na jejich libovůli. K tomu, že rodiče tvoří to, co je obecné a bytostné, se pojí potřeba poslušnosti dětí. Jestliže u dětí není živěn pocit podřízenosti, který vytváří touhu být velký, vzniká drzá a prostořeká bytost.

§ 175

Děti jsou *o sobě* svobodné a život je bezprostřední jsoucno jen této svobody, nenáleží proto ani druhým, ani rodičům jako věci. Jejich *výchova* má, pokud jde o rodinný vztah, to *pozitivní* určení, že mravnost je v nich dovedena k bezprostřednímu, ještě protikladů zbavenému citu a že duše v něm, jakožto *základu* mravního života, žila v lásce, důvěře a poslušnosti svůj první život. Výchova však má dále, pokud jde o rodinný vztah, to *negativní* určení, že

děti pozvedá z přirozené bezprostřednosti, ve které se původně nacházejí, k samostatnosti a svobodné osobnosti, a tím ke schopnosti vystoupit z přirozené jednoty rodiny.

Poznámka

Otrocké postavení římských dětí je jednou z nejhanebnějších institucí tohoto zákonodárství a tato urážka mravnosti v jejím nejintimnějším a nejnežnějším životě je jedním z nejdůležitějších momentů pro pochopení světodějného charakteru Římanů a jejich tendence k právnímu formalismu. — Nutnost být vychováván existuje v dětech jako vlastní pocit nespokojenosti se sebou, tak jak jsou, jako pud patřit do světa dospělých, v němž tuší něco vyššího, jako přání stát se velkými. Pedagogika hrou považuje již samo dětské za něco, co platí o sobě, takto to předkládá dětem a snižuje jim to, co je vážné, a sebe samu do dětské formy, které si samy děti málo váží. Tím, že tato pedagogika usiluje o to, aby děti takto v jejich nehotovosti, kterou v sobě pocítují, představila spíše jako hotové a uspokojila je tak, ruší a znečišťuje jejich opravdovou vlastní lepší potřebu a způsobuje jednak nezáměrnou otupělost, vůči substanciálním vztahům duchovního světa, jednak pohrdání lidmi, poněvadž ti se jim jakožto dětem sami představili jako děti a hodni opovržení, dále způsobuje ješitnost a domýšlivost kochající se vlastní dokonalostí.

Dodatek

Jako dítě musel být člověk v kruhu lásky a důvěry u rodičů a to, co je rozumné, se v něm musí jevit jako jeho nejvlastnější subjektivita. Zpočátku je především důležitá mateřská výchova, neboť mravnost musí být dítěti vštípena jako cit. Je třeba poznamenat, že vcelku děti milují rodiče méně než rodiče děti, neboť ty jdou vstříc samostatnosti a sílí, nechávají tedy rodiče za sebou, zatím co rodiče v nich mají objektivní předmětnost svého spojení.

Protože manželství je teprve jen bezprostřední mravní idea, tedy má svou objektivní skutečnost v niternosti subjektivního smýšlení a citu, spočívá v tom první nahodilost jeho existence. Jak málo může mít význam donucení při vstupu do manželství, tak málo existuje za jiných okolností pouze pozitivní právní pouto, jež by dokázalo udržet pohromadě subjekty, mezi nimiž vzniklo nepříznivé a nepřátelské smýšlení a jednání. Je však zapotřebí nějaké třetí mravní autority, která zachová právo manželství, mravní substantiality, proti pouhému mínění takového smýšlení a proti nahodilosti pouze dočasné nálady atd., rozliší takovou náladu od naprostého odcizení a konstatuje takové odcizení, aby teprve v tomto případě mohla manželství rozvést.

Dodatek

Protože manželství spočívá jen na subjektivním nahodilém citu, může být rozvedeno. Stát naproti tomu rozdělení nepodléhá, neboť spočívá na zákonu. Manželství má být ovšem nezrušitelné, ale zůstává zde také jen u tohoto *povinnosti*. Poněvadž však manželství je něčím mravním, nemůže být rozvedeno libovůlí, nýbrž pouze nějakou mravní autoritou, ať už je to církev nebo soud. Došlo-li k naprostému odcizení, jako například cizoložstvím, pak musí i náboženská autorita rozvod manželství povolit.

Mravní zrušení rodiny spočívá v tom, že děti jsou vychovány ve svobodnou osobnost, jsou uznány za *plnoleté* a za právní osoby a schopné jednak mít vlastní svobodné vlastnictví, jednak založit vlastní rodiny — synové jako hlavy rodiny, dcery jako manželky —, rodinu, ve které nyní mají své substanciální určení, proti níž jejich první rodina jakožto pouze první základ a východisko ustupuje do pozadí a tím spíše abstraktum rodu nemá žádná práva.

Přirozené zrušení rodiny smrtí rodičů, zvláště muže, má za následek *dědictví* jmění, svou podstatou tedy vstup do zvláštní držby společného jmění *o sobě* — vstup, který se při vzdálenějších stupních příbuzenství a ve stavu rozptýlení, vlastním občanské společnosti, které osamostatňuje osoby a rodiny, stává tím neurčitější, čím více se ztrácí smýšlení jednoty a čím více se každé manželství stává zřeknutím předchozích rodinných vztahů a založením nové samostatné rodiny.

Poznámka

Myšlenka pokládat za důvod, dědictví tu okolnost, že se smrtí stává jmění *statkem bez pána*, a jako takové přísluší tomu, kdo jako první vstupuje do držby, a že toto vzetí v držbu bude ovšem *nejčastěji* uskutečňováno příbuznými jako *obvykle* nejbližším okolím, — taková obvyklá náhoda je pak pozitivními zákony kvůli pořádku povýšena na pravidlo —, tato myšlenka nebere ohled na povahu rodinného vztahu.

Tímto rozpadem vzniká svoboda pro libovůli individuí, jednak že vůbec mohou svého jmění užívat více podle libosti, mínění a účelů jedinečnosti, jednak pokládat kruh přátel, známých atd. takřka za rodinu, a takové prohlášení s právními důsledky dědictví činit v závěti.

Poznámka

Při utváření takového kruhu, v němž by spočívalo mravní oprávnění vůle k takovému disponování jměním, vystupuje tolik nahodilosti, libovůle, úmyslného sledování sobeckých cílů apod., zvláště pokud už obsahuje vztah k sepsání závěti, že mravní moment je něčím velmi vážným a uznání pravomoci libovůle k sepsání závěti

se mnohem spíše stává pobídkou k urážce mravních vztahů a k podlým snahám a právě takovým závislostem, tak jako poskytuje také příležitost a oprávnění pošetilé libovůli a záludnosti spojovat s tak zvanými dobrými skutky a dary pro případ smrti, kdy mé vlastnictví beztak přestává být mým, uspokojení ješitnosti a panovačného trýznění.

§ 180

Princip, podle něhož se členové rodiny stávají samostatnými právními osobami (§ 177), dovoluje, aby do kruhu rodiny částečně vstoupila tato libovůle a rozlišování mezi přirozenými dědici, které se však může uplatňovat jen nanejvýš omezeně, aby neporušilo základní vztah.

Poznámka

Pouhou bezprostřední libovůli zesnulého nelze učinit principem práva na závěť, zvláště pokud stojí proti substanciálnímu právu rodiny, vždyť především jen láska a úcta k svému dřívějšímu členu může vést rodinu k tomu, aby respektovala jeho libovůli po jeho smrti. Taková libovůle neobsahuje o sobě nic, co by mělo být respektováno více než právo rodiny, naopak. Jiná platnost dispozice poslední vůle by spočívala jediné v libovolném uznání druhými. Taková platnost jí může být přiznána především jen tehdy, pokud se rodinný vztah, v němž je absorbována, stává vzdálenější a neúčinnější. Avšak neúčinnost rodinného vztahu, tam kde se skutečně vyskytuje, náleží k tomu, co není mravní, a rozšířená platnost oné libovůle na něco takového obsahuje v sobě oslabení jeho mravnosti. — Učinit ale z této libovůle uvnitř rodiny hlavní princip dědické posloupnosti, patřilo k výše uvedené tvrdosti a nemravnosti římských zákonů, podle nichž mohl být syn otcem také prodán, a jestliže byl druhými propuštěn na svobodu, vrátil se do moci svého otce a teprve po třetím propuštění z otroctví se stal skutečně svobodným, — podle těchto zákonů se syn *de iure* vůbec nestal plnoletým a právní osobou a jako vlastnictví mohl mít v držbě jen válečnou

kořist, *peculium castrense*, a když oním trojím prodejem a propuštěním se vymanil z otcovy moci, nedědil s těmi, kteří ještě zůstali v rodinné porobě, pokud to nebylo uvedeno v závěti, — právě tak žena (pokud nevstoupila do manželství jako do otrockého vztahu, *in manum conveniret, in mancipio esset*, nýbrž jako *matrona*)³⁶ nepříslušela ani tak rodině, kterou sňatkem spoluzaložila a která je nyní skutečně její rodinou, jako spíše té, z níž pocházela, a proto byla právě tak vyloučena z dědictví jmění *své skutečné rodiny*, jako nebyla jakožto manželka a matka dědicem této rodiny. — To, že nemravnost takových a jiných práv byla při dále se probouzejícím pocitu rozumnosti na cestě péče o právo odstraňována, např. pomocí výrazu *bonorum possessio*³⁷ (že je od něho zase odlišen výraz *possessio bonorum*, patří k takovým znalostem, které dělají učeného juristu) místo *hereditas*, prostřednictvím fikce změnit *filia* ve *filius* (dceru v syna), již bylo výše (§ 3, Pozn.) poznamenáno jako smutná nutnost pro soudce očernit chytrácky to, co je rozumné, před špatnými zákony, alespoň v některých důsledcích. S tím souvisí strašná nestabilita nejdůležitějších institucí a zmatené zákonodárství proti vzniku zel z nich plynoucích. Jaké neblahé mravní následky mělo u Římanů toto právo libovůle při sestavování závěti, je dostatečně známo z dějin a z líčení Lukiana a jiných. — V povaze manželství samého, jakožto bezprostřední mravnosti, je směšování substanciálního vztahu, přírodní nahodilosti a vnitřní libovůle; — jestliže je nyní libovůle u Římanů díky otrockému vztahu dětí a jiným uvedeným a jinak s tím souvisejícím určením, a konečně také díky snadnosti rozvodů dávána přednost před právem substanciality, takže sám *Cicero* — a kolik krásného napsal ve svých *Officiis*³⁸ i jinde o *Honestum a Decorum*!³⁹ — spekuloval, že pošle pryč svou manželku, aby věnem nějaké jiné zaplatil své dluhy, — pak je zkáza mravů uvolněna zákonná cesta nebo spíše zákoný činí tuto zkázu nevyhnutelnou.

Instituce dědického práva, která vylučuje z dědictví kvůli *udržení a lesku rodiny* prostřednictvím substitucí a rodinných svěřenství buď dcery ve prospěch synů, nebo ve prospěch nejstarších synů ostatní děti, nebo vůbec dovoluje, aby nastoupila nerovnost, porušuje jednak princip svobody vlastnictví (§ 62), jednak

je založena na libovůli, která o sobě a pro sebe nemá právo na to, aby byla uznána, — dále na myšlence chtít zachovat *tento* rod nebo dům, avšak nikoli *tuto* rodinu. Ale nikoli *tento* dům nebo rod, nýbrž *rodina jako taková* je idea, která má takové právo, a díky svobodě jmění a rovnosti dědictvého práva se právě tak zachovává mravní forma, jako jsou tímto způsobem *rodiny* zachovávány mnohem více než opakem. — V takových institucích jako v římských se vůbec neuznává právo manželství (§ 172), že totiž je úplnou fundací vlastní skutečné rodiny a že proti ní je to, čemu se říká rodina vůbec, *stirps, gens*, pouze abstraktum, které se generacemi stále více vzdaluje a stává neskutečným (§ 177). Láska, tj. mravní moment manželství, je jakožto láska citem pro skutečnou, přítomnou individua, nikoli pro nějaké abstraktum. — O tom, že abstrakce rozvažování je světodějným principem římské říše, viz níže § 356. — Že však vyšší politická sféra s sebou přináší právo prvorozenství a železné rodové jmění, ne však jako libovůli, nýbrž jako nutně vyplývající z ideje státu, o tom níže § 306.

Dodatek

V raných dobách u Římanů mohl otec své děti vydědit, stejně jako je mohl i zabít; později již nebylo dovoleno ani jedno, ani druhé. Tuto inkonsekvenci nemravnosti a jejího zmravnění se pokoušeli zahrnout do jednoho systému a ulpívání na ní tvoří to, co je v našem dědictvém právu obtížné a chybné. Závěti sice mohou být dovoleny, ale je při tom třeba vycházet z hlediska, že toto právo, libovůle vzniká a zvětšuje se rozpadem rodiny a vzdalováním se členů rodiny a že takzvaná *rodina přátelství*, kterou vytváří závěť, může nastoupit, jen když chybí bližší rodina manželství a dětí. Se závětí je vůbec spojeno něco odporného a nepřijemného, neboť, v ní prohlašuji, kdo jsou ti, jimž jsem nakloněn. Náklonnost je však libovolná, může být tím či oním způsobem úskočně získána, může záviset na tom či onom pošetilém důvodu a může být požadováno, aby se například určený dědic kvůli tomu dopustil těch největších nízkostí. V Anglii, kde je doma vůbec mnoho rozmarů, bývá k závěti připojeno nekonečně mnoho pošetilých nápadů.

Přechod rodiny do občanské společnosti

§ 181

Rodina se přirozeným způsobem a bytostně díky principu osobnosti rozstupuje do *mnohosti* rodin, které se vůbec k sobě vztahují jako samostatné konkrétní osoby, a proto vnějškově. Neboli momenty vázané v jednotě rodiny jakožto mravní ideje, která je ještě ve svém pojmu, musejí být tímto pojmem propuštěny do samostatné reality; — stupeň *diference*. Vyjádřeno zprvu abstraktně, získáváme určení *zvláštnosti*, která se sice vztahuje k *obecnosti*, takže tato obecnost je — ale pouze ještě *niterným* — základem, a tudíž formálním, tím, co do zvláštního pouze vyzařuje. Tento vztah reflexe proto představuje zprvu ztrátu mravnosti nebo, jelikož mravnost je jakožto bytnost nutně *zdaující se* (Enzyklop. der philos. Wissensch. § 64 ff., § 81 ff., 3. vyd. § 115, § 131 ff.), tvoří *svět jevu* toho, co je mravní, *občanskou společnost*.

Poznámka

Rozšíření rodiny jakožto její přecházení do jiného principu je ve své existenci zčásti jejím klidným rozšířením v lid, v *národ*, který tak má společný přirozený původ, zčásti shromážděním rozptýlených rodinných pospolitostí buď panskou mocí, nebo dobrovolným sjednocením, jehož počátek tvořily společné potřeby a vzájemné působení při jejich uspokojování.

Dodatek

Východiskem obecnosti zde je samostatnost zvláštnosti a mravnost se zdá být tedy na tomto stanovisku ztracenou, neboť pro vědomí je vlastně identita rodiny to první, božské, a to, co vyžaduje povinnost. Nyní však nastává vztah, že to, co je zvláštní, má být tím, co je pro mne prvním určujícím, a tím je mravní určení překonáno. Ale ve skutečnosti se zde jen mýlím, neboť když se domnívám, že ulpívám na tom, co je zvláštní, přesto zůstává to,

co je obecné a nutnost souvislosti tím prvním a bytostným: jsem tedy vůbec na stupni zdaje, a když pro mne má zvláštnost zůstává tím určujícím, to znamená účelem, sloužím tím obecnosti, která vlastně nade mnou zachovává poslední moc.

Druhý oddíl

OBČANSKÁ SPOLEČNOST

§ 182

Konkrétní osoba, která je sobě účelem jako *zvláštní*, jakožto celek potřeb a smíšení přirozené nutnosti a libovůle, je *jedním principem* občanské společnosti, — avšak zvláštní osoba jako bytostně jsoucí ve *vztahu* k druhé takové zvláštnosti, takže se každá uplatňuje a uspokojuje skrze druhou a zároveň vůbec jen jako *zprostředkovaná* formou *obecnosti*, *druhým principem*.

Dodatek

Občanská společnost je difference, která vstupuje mezi rodinu a stát, i když její utváření probíhá později než utváření státu; neboť jakožto difference předpokládá stát, který jí musí předcházet jako něco samostatného, aby mohla existovat. Vytvoření občanské společnosti náleží ostatně modernímu světu, který všem určením ideje teprve poskytuje jejich právo. Je-li stát představován jako jednota různých osob, jako jednota, jež je pouze společenstvím, je tím míněno jen určení občanské společnosti. Mnozí z novějších učitelů státního práva nedokázali dospět k žádnému jinému názoru na stát. V občanské společnosti je každý sobě účelem, všichni ostatní jsou mu ničím. Ale bez vztahu k druhým nemůže objemu svých účelů dosáhnout; tito druzí jsou proto prostředkem k účelu zvláštního. Avšak zvláštní účel si prostřednictvím vzahtu k druhým dává formu obecnosti a uspokojuje se tím, že zároveň tak uspokojuje blaho druhých. Jelikož je zvláštnost vázána na podmínku obecnosti, je to celé půdou zprostředkování, kde se osvobozují všechny jednotlivosti, všechny vlohy, všechny náhodnosti narození